

PATRONAGE EN CORRUPTIE

Publieke en private rollen van een stadhouder in de Republiek

Patronage and corruption. The public and private roles of the Stadholder in the Dutch Republic

In contrast to many monarchical states sovereignty and princely household did not come together in the Dutch Republic in one and the same person. The example of William Frederick of Nassau (1613-1664) shows that in a sense the structure of state brought about two social spheres – public and private – within which the Stadholders had to fulfill distinctive patronage roles. This article identifies the differences between these public and private roles and investigates their relevance for the moral boundaries of patronage, gift-giving and corruption in the Dutch Republic.

In december 1650 was Assen heel even het toneel van hoog politiek overleg. De Drentse Landdag vergaderde die maand over de benoeming van een nieuwe stadhouder, al was het aantal gegadigden waaruit te kiezen viel tamelijk beperkt. Alleen de stadhouder van Friesland en Groningen, Willem Frederik van Nassau, had de Staten een sollicitatiebrief gezonden. Om zijn kandidatuur kracht bij te zetten had Willem Frederik tevens zijn hofmeester Gosewijn Wiedenfelt richting Assen gestuurd, naar eigen zeggen ‘om te saeck te helpen dirigeren’. Als lobbyist kwam de hofmeester niet met lege handen. Zijn bagage bestond onder meer uit ‘drije lampetten met haer toe behoer ende drije paer candelieren [...], weerdich ontrent ses hondert gulden elck’, die Wiedenfelt ‘op Sijne Excellentie last’ in de Assense wandelgangen mocht uitdelen. Prominente Drentse notabelen kregen daarnaast een voorkeursbehandeling. Zo werd de plaatselijke drost, Rutger van den Boetzelaer, vereerd met een visite aan huis waarbij hem ‘uijt goede sincere genegentheit ende affectie’ het bevel over een compagnie soldaten werd toegezegd indien hij Willem Frederiks sollicitatie zou steunen.¹

De uitwisseling van diensten en geschenken, die de sollicitatiecampagne van 1650 kenmerkte, was geen exclusief Drents fenomeen. Die conclusie valt in ieder geval af te leiden uit de talrijke studies die de afgelopen decennia over patronage, cliëntelisme en *gift-giving* in de Vroegmoderne Tijd zijn versche-

nen.² Wederkerigheid en informele afhankelijkheidsrelaties, zo kwam daaruit naar voren, waren in feite symptomatisch voor de gehele politieke cultuur van het *Ancien Régime*. Historici zoals Natalie Davis, Linda Levy Peck en Sharon Kettering hebben er bovendien op gewezen dat deze gewoonte van dienst en wederdienst niet tot het openbaar bestuur beperkt bleef. ‘It could be argued’, stelde ook Ronald Asch vast, ‘that patronage and clientage are so pervasive that proving the existence of patronage relationships in any given early modern social system is often doing no more than proving the obvious’.³

Terwijl patronage daarmee een vanzelfsprekende plaats heeft gekregen in ons beeld van vroegmoderne maatschappelijke verhoudingen, is het opvallend dat historici nog weinig aandacht hebben besteed aan het juridische of morele normenkader waaraan patroon-cliënt relaties destijds werden getoetst. Hoewel met andere woorden het bestaan van een alledaagse giften- en dienstencultuur uitvoerig is bestudeerd, zijn de (ongeschreven) codes die dergelijk sociaal verkeer stuurden in de geschiedschrijving nog nauwelijks geïdentificeerd. Ook Willem Frederiks campagne uit 1650 laat over de morele of juridische aanvaardbaarheid van bijvoorbeeld zijn relatiegeschenken feitelijk weinig los. Toch roept juist het uitblijven daarvan de vraag op of er in de politieke cultuur van de Republiek ook vormen van wederzijdse dienstverlening bestonden die als minder eervol of zelfs als onbetamelijk werden beschouwd. Waar lag met andere woorden de scheidslijn tussen geaccepteerd, vanzelfsprekend relatie-beheer en onoorbare ‘corruptie’? In verschillende lokale, gewestelijke en landelijke wetgevingen werd op die vraag wel in algemene termen een antwoord

1. Drents archief (verder DA), Oude Staten Archief (verder OSA), inv. 6/6003, fol.299-303; DA, Fries stadhoudelijk archief betreffende Drenthe (verder FSAD), inv. 323, Willem Frederik aan Johan Struuck, 1-11 december 1650 uit Leeuwarden; Rutger van den Boetzelaer aan Willem Frederik, 6-16 december 1650 uit Assen; Acte van Willem Frederik, 28 november-8 december 1650 te Leeuwarden.

2. De literatuur daarover is inmiddels omvangrijk. Overzichten zijn te vinden in: R.G. Asch en A.M. Birke (eds.), *Princes, patronage and the nobility. The court at the beginning of the modern age, c. 1450-1650* (Oxford 1991); A. Maćzak (ed.), *Klientelsysteme im Europa der frühen Neuzeit* (München 1988); N.Z. Davis, *The gift in sixteenth century France* (Oxford 2000); Y. Durand (ed.), *Hommage à Rouland Mousnier. Clientèles et fidélités en Europe à l' époque moderne* (Parijs 1981); S. Kettering, *Patrons, brokers, and clients in seventeenth-century France* (Oxford 1986); L. Levy Peck, *Court patronage and corruption in early Stuart England* (Londen 1990); K.J. MacHardy, *War, religion and court patronage in Habsburg Austria. The social and cultural dimensions of political interactions, 1521-1622* (Hampshire 2003); K.B. Neuschel, *Word of honor. Interpreting noble culture in sixteenth-century France* (Ithaca 1989).

3. R.G. Asch, ‘Introduction’, in: idem en Birke (eds.), *Princes, patronage and the nobility. The court at the beginning of the modern age, c. 1450-1650* (Oxford 1991) 1-38, aldaar 18. Zie ook voorgaande noot. Voor de specifieke Nederlandse situatie: L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997) 14-18 en 136-146; P. Knevel, *Het Haagse bureau. 17e-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang* (Amsterdam 2001) 55-74.

Afb. 1. Willem Frederik van Nassau (1613-1664) werd stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe in het jaar 1640. Als zodanig was hij de politiek leider van de noordelijke gewesten. In 1664 kwam hij ongelukkigerwijs, bij het schoonmaken van zijn pistool, door een schot om het leven (Iconografisch Bureau/RKD, 's-Gravenhage).

gegeven, maar in hoeverre deze juridische norm ook overeenkwam met de praktijk is twijfelachtig.⁴ We weten eigenlijk nog nauwelijks aan welke morele of juridische criteria bestuurders in de Republiek zichzelf gebonden voelden en op basis van welke overwegingen dit referentiekader tot stand was gekomen.

Om op die vraag een antwoord te vinden is nader onderzoek van goed gedocumenteerde onderzoekscasussen nodig. Voor de zeventiende-eeuwse Republiek zijn daarvan slechts enkele mogelijkheden voorhanden, waarvan het geval van Willem Frederik van Nassau-Dietz (1613-1664) zonder meer uniek is. Deze graaf was vanaf 1640 stadhouder van Friesland en verkreeg dat ambt tien jaar later ook in Groningen en Drenthe. Het voorbeeld van Willem Frederik onderscheidt zich echter niet zozeer door zijn maatschappelijke betekenis als stadhouder, maar vooral door de rijkdom van het archief dat hij heeft nagelaten. Gedurende een groot deel van zijn leven hield Willem Frederik dagboeken bij waarin hij verslag deed van zijn uitgebreide sociale contacten en van de verwachtingen en verplichtingen die deze met zich meebrachten. Zijn rijke correspondenties met andere bestuurders maken het bovendien mogelijk de ideeën en sociale normen die Willem Frederik ten aanzien van deze contacten ontwikkelde, te toetsen aan die van anderen. Veel van deze relaties vertoonden cliëntelistische kenmerken, maar op basis van welke sociale codes en criteria deze in concrete gevallen werden gestuurd en begrensd, hing af van een aantal specifieke omstandigheden of factoren. Dit artikel wil helpen een aantal van die factoren nader te identificeren.

Daartoe zullen we eerst Willem Frederiks systeem van ambtbeleving als stadhouder nader verkennen en vervolgens de aandacht verleggen naar de uitwisseling van concrete giften en geschenken. Ten slotte wordt in dit artikel onderzocht op welke wijze private en publieke sferen door Willem Frederik werden gedefinieerd, omdat juist dit onderscheid zo relevant zal blijken om 'goede' van 'slechte' patronage te onderscheiden. Daarmee sluit de benadering van dit artikel aan bij ideeën zoals die eerder door de Amerikaanse politicoloog Michael Johnston zijn geformuleerd. 'Corruption', zo stelt hij vast, 'is the abuse according to the legal or social standards constituting a society's system of public order, of a public role or resource for private benefit'. Volgens Johnston zouden historici dan ook moeten onderzoeken hoe begrippen zoals 'abuse', 'public role' en 'private benefit' in verschillende perioden en samenlevingen werden begrepen.⁵ Een studie naar de morele grenzen van relatiebeheer en patronage wordt daarmee tegelijkertijd een onderzoek naar de afbakening en

4. Zie daarvoor de inleiding bij dit themanummer en de daar genoemde literatuur.

5. M. Johnston, 'The search for definitions: the vitality of politics and the issue of corruption', in: *International social science journal* 149 (1996) 321-335. Zie voor andere definities en benaderingen ook de inleiding bij dit themanummer.

de betekenis van publieke en private sferen in de zeventiende-eeuwse politieke cultuur. Dat wil niet zeggen dat het hier geïntroduceerde onderscheid andere vroegmoderne publiek-privé begrenzingsen wil uitsluiten. Het gaat in dit artikel slechts om één van de manieren waarop dergelijke sociale omgevingen destijds werden afgebakend en om de mate waarin deze afbakening bepalend was om vanzelfsprekend relatiebeheer van onoorbare corruptie te kunnen onderscheiden.

Stadhouderschap en ambtbegeving

Het stadhouderschap in de Nederlandse Republiek was in veel opzichten een ambigue functie. De bekleder ervan was officieel een ambtenaar van de verschillende gewestelijke Staten, maar bezat als topfunctionaris tegelijkertijd enkele quasi-soevereine bevoegdheden. Zo was Willem Frederik, die vanaf 1640 het ambt in Friesland vervulde, gerechtigd om verschillende bestuurlijke ambten – waaronder de burgemeesters in negen van de elf Friese steden en verschillende gewestelijke bestuursfuncties – persoonlijk te vergeven. Deze rekrutering van overheidsfunctionarissen naar stadhouderlijke voorkeuren sloot aan bij een oude landsheerlijke traditie van vóór de Opstand, maar moest in de nieuw gegroeide praktijk van de Republiek vooral helpen voorkomen dat de plaatselijke politiek door onenigheid over vacatures werd verlamd. De stadhouderlijke ambtbegeving creëerde idealiter een zekere orde en stabiliteit in het openbaar bestuur.⁶

Het kan nauwelijks verbazing wekken dat een dergelijke benoemingsprocedure tegelijkertijd cliëntelistische gewoonten in de hand werkte. Aangezien sollicitatiecommissies en open vacatures niet bestonden, was persoonlijk contact met de stadhouder voor de gegadigden de enige manier om deze overheidsambten te verkrijgen. Uit Willem Frederiks dagboeken valt inderdaad op te maken, dat Friese notabelen die geïnteresseerd waren in een vacature hun best deden de stadhouder persoonlijk te ontmoeten. Gebruikelijk was het daarnaast om vrienden en familieleden datzelfde te laten doen of op zijn minst

6. Een uitvoeriger uiteenzetting hiervan in G.H. Janssen, *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam 2005) 58-66. Voor het stadhouderschap in het algemeen: S.J. Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de Republiek* (Amsterdam 1961) 6-11; R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1980) 218-224; O. Mörke, 'Stadtholder' oder 'Staetholder'? *Die funktion des Hauses Oranien und seines Hofes in der politischen Kultur der Republik der Vereinigten Niederlande im 17. Jahrhundert* (Münster 1997); J.L. Price, *Holland and the Dutch republic in the seventeenth century. The politics of particularism* (Oxford 1994) 134-148; H.H. Rowen, 'Neither fish nor fowl: The stadholderate in the Dutch Republic', in: idem en A. Lossky (eds.), *Political ideas and institutions in the Dutch Republic* (Los Angeles 1985) 3-31.

een aanbevelingsbriefje te laten schrijven. Tijdens deze visites benadrukten de sollicitanten niet alleen hun sociale achtergrond en kwaliteiten, maar lieten zij doorgaans ook weten dat Willem Frederik verzekerd kon zijn van hun ‘dienst, correspondentie ende vrundtschap’ wanneer het baantje hun zou toevallen.⁷ Daarmee werd de suggestie gewekt dat het verkrijgen van een overheidsambt een vorm van dienstverlening was die een zekere wederdienst veronderstelde.

Het verdelen van ambten was voor Willem Frederik inderdaad een vorm van relatiebeheer. ‘Soud alletijt mijn vrundt sijn en danckbaer’ luidde in 1649 het typerende commentaar van een zojuist benoemde burgemeester.⁸ Ook in hun briefwisselingen verwoordden regenten deze trouw aan de stadhouder dikwijls expliciet. Zo prees de Bolswarder regent Adriaan van Velsen zichzelf in 1649 aan, door te verzekeren dat hij de stadhouder ‘altoos na mijn geringhe vermoghden, dienstich, danckbaer ende getrou’ zou blijven, indien hij benoemd zou worden tot burgemeester. Een andere collega werd aanbevolen omdat hij de ‘desseinen’ van Willem Frederik altijd placht uit te voeren. Evert Evertsz heette in 1640 eveneens uitermate geschikt te zijn als burgemeester van IJlst omdat hij zich zo goed liet ‘gebruycken’.⁹

Willem Frederik nam zichzelf voor om tijdens dit soort sollicitaties en recommandaties ‘mij alsdan soo in te stellen, ofte ick het niet gerne dede, opdat het dahrna noch in ’t werck stellende, ick des te mehrder danck daervoor hebbe [en] die luyden die mij het gerecommendeert hebben, mij dahrvoor des te mehr geobligeert en verbonden sijn, en kan ick die op een ander tijt des te beter gebruycken, als ick haer dienst van doen heb’.¹⁰ De toegezegde trouw en dienstverlening waren in de ogen van Willem Frederik dus niet slechts onderdeel van een zeventiende-eeuws beleefdheidsdiscours. Hij gebruikte zijn benoemingsrecht om bij de Friese regenten concrete diensten af te dwingen. Deze bestuurders zelf leken doorgaans bereid aan die impliciete verwachting tegemoet te komen. Willem Frederiks briefwisselingen tonen aan dat regenten die door zijn toedoen waren benoemd zich geregeld lieten instrueren hoe zij als burgemeester, rekenmeester of lid van de Staten-Generaal moesten handelen. Op die manier voltrok zich in de loop van Willem Frederiks carrière een patronageproces dat niet de formele, maar wel de ongeschreven machtsverhoudingen in Friesland ingrijpend veranderde. Volgens de patroon hadden

7. *Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe*. J. Visser (ed.) (Den Haag 1995) 214, 479 en 746.

8. Tresoar, Stadhouders Archief (verder SA), inv. 267, Gerrit Keth aan Willem Frederik, s.d.

9. Koninklijk Huisarchief (verder KHA), Archief Willem Frederik (verder Willem Frederik), inv. v1-6, H. Hittingha aan Willem Frederik, 19-29 december 1640 uit IJlst; Tresoar, SA, inv. 267, Adriaan van Velsen aan Willem Frederik, 20-30 december 1649 uit Bolsward en Folpert Hansma aan Willem Frederik, 22 december 1649-1 januari 1650 uit Bolsward.

10. Verschillende versies van dit voornemen in *Gloria Parendi*, 738, 752, 757 en 760.

regenten ook nauwelijks mogelijkheden zich aan deze ontwikkeling te onttrekken. ‘Als ick wil’, zo schreef Willem Frederik bijvoorbeeld in 1648 over de Sneker burgemeester Cornelis Haubois, ‘kan hij geen volmacht worden, en alsoo wass ick hem quijt’.¹¹ Inderdaad raakte de bestuurlijke carrière van ‘cliënten’ als Haubois in de praktijk steeds sterker afhankelijk van stadhoudelijke gunsten en ‘recommandaties’. In 1655 meende de Hollandse raadpenionaris Johan de Witt verschillende Friese regenten inmiddels als ‘creatures van den Heere Graeff Willem’ te kunnen aanduiden.¹²

Willem Frederik creëerde met zijn benoemingstactiek in zekere zin een dubbele loyaliteit bij het regentenpatriciaat. Officieel moesten zij natuurlijk alleen de stedelijke of gewestelijke overheid dienen. Maar in de praktijk verwachtte Willem Frederik van de kandidaten ook een zekere afhankelijkheid aan hun stadhoudelijke begunstiger. Voor hemzelf waren deze beide loyaliteiten overigens niet conflicterend. In Willem Frederiks perceptie was het publieke belang ook het beste gediend bij zijn eigen sturende rol. Het fundament van de Republiek was voor hem namelijk onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van zijn eigen familie. ‘Waer soude de vrieheit, [...] de religie ende de Unie sijn’, vroeg Willem Frederik zich eens retorisch af, wanneer zijn voorouders er niet waren geweest? Het feit dat zijn vader en broer tijdens de oorlog met Spanje waren gesneuveld, was volgens hem het bewijs dat ook ‘haere naekomelingen in haere chargiën succederende [...] in den ijver en genegentheit om dit landt te dienen [zullen] mainteneren’.¹³ Zelf beschouwde de stadhouder zijn aanvullende eisen dus niet als persoonlijk machtsstreven, maar als een onderdeel van zijn taak de eenheid in het openbaar bestuur te waarborgen zoals zijn voorouders dat vóór hem hadden gedaan.

Gecorrumpeerde patronage

Onbegrensd waren de mogelijkheden van Willem Frederiks patronagebeleid daarmee niet. Op zichzelf genomen waren cliëntelistische gebruiken voor de zeventiende-eeuwer geen opmerkelijk, laat staan een bedenkelijk aspect van de politieke cultuur. Maatschappelijke ongelijkheid was in de vroegmoderne Republiek juist bij wet erkend. Maar zoals Willem Frederiks eigen redenering al aan het licht bracht, vond het systeem van patronage zijn legitimatie vooral in het feit dat het de eenheid in het openbaar bestuur kon helpen waarborgen en de als natuurlijk beschouwde machtsverhoudingen in de staat consoli-

11. Tresoar, SA, inv. 276. De ontmoetingen tussen Willem Frederik en Haubois: *Gloria Parendi*, o.a. 37, 103, 104-105, 109-110, 120, 204, 211, 317, 325, 334, 337, 470, 613 en 732.

12. *Brieven van Johan de Witt* I. R. Fruin (ed.) (Amsterdam 1906) 187.

13. *Gloria Parendi*, 368.

deerde. Cliëntelisme diende met andere woorden een hoger doel. De consequentie van deze redenering was echter ook, dat cliëntelistische praktijken met een tegengesteld oogmerk onaanvaardbaar waren. Gevoelig was Willem Frederik dan ook voor de kritiek dat zijn ‘creatures’ of cliënten de eenheid of de bestaande politieke verhoudingen juist zouden saboteren.

Een goed voorbeeld daarvan was de eerder genoemde burgemeester van Sneek, Cornelis Haubois. Deze had zich dankzij jarenlange stadhoudelijke protectie in Sneek langzaam kunnen ontwikkelen tot een lokale potentaat. De bestuurlijke verhoudingen in de stad raakten in de jaren veertig van de zeventiende eeuw zodanig verziekt, dat Sneker regenten hun beklag bij Willem Frederik kwamen doen. Zij vatten hun kritiek op Haubois samen door te betogen dat de burgemeester oneigenlijk gebruik maakte van zijn invloed aan het hof en zich inbeelde zelf ‘stadtholder van Sneek’ te zijn. Haubois kende met andere woorden zijn natuurlijke plaats niet en misbruikte de bescherming van zijn patroon om zijn gezag groter te maken dan de bestuurlijke gewoontes voorschreven. Willem Frederik bleek ontvankelijk voor dit type bezwaren. ‘Ick [moet] voorsichtich leven’, nam hij zichzelf voor, ‘doen niet als wel gepremenditeert en ooverleit, en dat in ’t geringste niet stridich iss tegen de privilegiën ende wetten, opdat ick haer geen oorsaeck geefve te klagen’. Willem Frederik tikte daarom Haubois publiekelijk op de vingers en benoemde hem in 1645 expres niet als lid van de Gedeputeerde Staten. Volgens de stadhoudelijke secretaris, Philip Ernst Vegelin, demonstreerde Willem Frederik hiermee niet alleen dat hij ‘gelijckheit hielde onder de steden’, maar ook dat de stadhouder zich als natuurlijke patroon ‘niet liet gouverneren’.¹⁴

Deze redeneertrant vertoont enige parallellen met de omschrijving die Robert Harding eerder van het vroegmoderne corruptiebeginsel gaf. Hij stelde op basis van de zeventiende-eeuwse Franse praktijk vast dat corruptie meestal werd gerelateerd aan het misbruiken van patronage. Wanneer cliëntelische gebruiken in de perceptie van tijdgenoten de bestaande machtsverhoudingen en de harmonie in het openbaar bestuur doorbraken, werd het middel verkeerd ofwel corrupt ingezet. Niet de patronage als zodanig, maar het oneigenlijke doel waarvoor het werd aangewend, was reden het systeem te bekritisieren. Harding noemt het voorbeeld van enkele Franse edelen die cliëntelisme als corrupt karakteriseerden, omdat de *noblesse d'épée* daardoor haar vanzelfsprekende, door God gegeven gezag moest afstaan aan een nieuwe *noblesse de robe*.¹⁵ De mate waarin de als natuurlijk beschouwde maatschappelijke orde-

14. *Gloria Parendi*, 105, 109, 112-113 en 448

15. R. Harding, ‘Corruption and the moral boundaries of patronage in the renaissance’, in: G. Fitch Lytle en S. Orgel (eds.), *Patronage in the renaissance* (Princeton 1981) 47-64, aldaar 63. Eenzelfde perceptie van corruptie bij: R. Asch, ‘Corruption and punishment? The rise and fall of Matthäus Enzlin (1556-1613), lawyer and favourite’, in: J.H. Elliott en L.W.B. Brockliss (eds.), *The world of the favourite* (New Haven 1999) 96-111, aldaar 107 e.v.

ning werd bedreigd, bepaalde voor deze edelen het onderscheid tussen goede en eervolle of slechte en corrupte patronage.

Hoewel in het Franse voorbeeld feodale privileges in het geding waren, zijn de parallellen met de Nederlandse problematiek opvallend. Ook Willem Frederiks patronagepraktijken werden soms bekritiseerd omdat ze bedreigend zouden zijn voor bestaande lokale gewoontes en verhoudingen. 'Bruinsma heeft heel sehr op mij uytgevallen', kwam Willem Frederik bijvoorbeeld in februari 1648 ter ore, 'en geseit, wat quelt onss dien caelen graeff, hij iss ons diener, wij hebben hem groot gemaect en nu will hij alles regeren'. Regnerus Bruinsma's collega, Pieter Walta, deelde die analyse: 'onsen stadtholder die wil sich souverain maecken, en regeren alles nae sijn welgefallen'.¹⁶ Regelmatig kreeg Willem Frederik dan ook signalen dat in de wandelgangen werd geklaagd: 'se seiden ick wolde mij souverain maecken en sochte het ghehele gesach aen mij trecken'.¹⁷ Verschillende Friese edelen vonden het maar bedenkelijk dat Willem Frederik inmiddels 'sooveul kredijt hadde' in het gewest, terwijl zijn voorgangers 'hadden sulcken credijt niet gehad'.¹⁸ Edelman Tjalling van Eysinga refereerde daarom aan het oude ideaal van de Friese vrijheid, waarin een stadhouderlijke instelling eigenlijk niet thuis hoorde: 'De edelen ende de eigenerfden mosten 't landt regeren en geen stadthouder'.¹⁹ De eerder genoemde Pieter Walta vond ook de wijze waarop Willem Frederik dit gezag had verworven bedenkelijk: 'Walta seide oock ick verliet mijn vrienden als ick se gebruyckt hadde nae mijn sinn, ende daernaem ick weder andere aen, die gebruyckte ick weder soolang ick koste'. Deze vrijpostige opmerkingen maakten op de bekritiseerde stadhouder overigens weinig indruk. 'Hij iss quaet', reageerde Willem Frederik in zijn dagboek, 'dat hij niet stadtholder iss en het gesach heeft dat ick heb'.²⁰

Toch is het in dit verband niet zo relevant dat de kritiek van Bruinsma of Walta mogelijk een opportunistische achtergrond had. Belangrijker is om vast te stellen dat het morele referentiekader waaraan cliëntelisme werd getoetst voor beide partijen hetzelfde was. Eysinga en de zijnen verwoordden hun frustraties met het argument dat Willem Frederiks patronage de traditionele machtsverhoudingen in Friesland ontworptte. Het was niet deze ongeschreven norm als zodanig, maar de vraag of die overschreden was, waarover de stadhouder en zijn critici van mening verschilden.

16. *Gloria Parendi*, 448 en 494-494. Het ging in dit geval om Regnerus Bruinsma.

17. *Gloria Parendi*, 194.

18. *Gloria Parendi*, 637 en 744.

19. Het betrof in dit geval Tjalling van Eysinga, de grietman van Rauwerderhem (1603-1658). *Gloria Parendi*, 448; L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000) 193.

20. *Gloria Parendi*, 199.

Afb. 2. Zilveren voorwerpen werden veelvuldig gebruikt als giften binnen de context van de politieke cultuur in de zeventiende eeuw. Al naar gelang de gunst, werden er bijvoorbeeld zilveren schalen of lampetkannen gedistribueerd onder belangrijke personages. Deze lampetkan – een schenkkkan voor water bestemd om zich mee te wassen, al dan niet voorzien van een bekken – dateert van 1653/1654 en was in het bezit van Veronica van Aerssen van Sommeldijk; het opschrift is van later datum (foto Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage).

Gecorrumpeerde geschenken

De subtiele grens tussen goede of slechte patronage en vanzelfsprekend of bedenkelijk relatiebeheer kwam niet alleen ter sprake tijdens benoemingen. Vooral bij de uitwisseling van concrete giften of geschenken bleek dit onderscheid essentieel. Willem Frederiks cliëntelisme was weliswaar hoofdzakelijk gebaseerd op het vergeven en bemiddelen van ambten, maar cadeaus en trakaties vulden deze gunsten incidenteel aan. Doorgaans waren deze gerelateerd aan specifieke gebeurtenissen of jaarlijks terugkerende gelegenheden. Voedingswaren zoals wild en fruit werden bijvoorbeeld tijdens het jacht- of plukseizoen regelmatig door de graaf ontvangen. Hessel van Aylva wenste Willem Frederik in 1658 'een geluck saeligh Nieuw Jaer' en bood hem drie reeën aan als 'kleijn present van zijn diener'. Toen Albertine in de zomer van 1664 beviel van een dochter werd het grafelijk hof verrast met grote hoeveelheden vers fruit en jam.²¹ Zelf maakte Willem Frederik ook gebruik van dergelijke prak-

21. Tresoor, SA, inv. 31, Hessel van Aylva aan Willem Frederik, 22 januari 1658 z.p.; inv. 32, Stukken betreffende de geboorte van Sophia, 1664.

tische attenties op geregelde ogenblikken. Constantijn Huygens kreeg in 1642 van de stadhouder enkele planten voor zijn pas opgeleverde buitenhuis Hofwijk aangeboden terwijl de heer van Ameland, Valerius van Camminga, in maart 1647 door de stadhouder werd 'vereert ende toegeschickt eenen grauwen hengst'.²²

Geschenken waren een vanzelfsprekend, soms zelfs geïnstitutionaliseerd onderdeel van vroegmodern relatiebeheer.²³ Ze kregen daarmee eenzelfde ambigue status als de ambten die Willem Frederik mocht vergeven. Hoewel ook geschenken doorgaans onder het mom van vrijblijvendheid werden aangeboden, bevatten ze veelal de impliciete verwachting van wederkerigheid. Het weigeren van geschenken kon tegen die achtergrond als beledigend worden ervaren en op zijn minst ging er een sterke signaalfunctie van uit.²⁴ Toch kwamen beleefde afwijzingen wel degelijk voor. Zo genoot de eerder genoemde raadpensionaris Johan de Witt een zekere reputatie vanwege zijn consequente weigering van giften en relatiegeschenken. In de geschiedschrijving heeft die gewoonte De Witt de naam opgeleverd van onomkoopbaar regent die elke vorm van corruptie principieel afwees.²⁵ Toch is het niet zo duidelijk of De Witt het uitwisselen van geschenken werkelijk bekritiseerde, of dat hij vooral de consequenties ervan persoonlijk onaantrekkelijk vond. Wie cadeaus in dank aanvaardde, gaf daarmee aan zich 'verobligeert' te voelen en dus bereid te zijn tot enige hulp en wederdienst in de toekomst. Een bestuurder die afhankelijk was van verschillende partijen en zich niet wilde binden aan één van hen, deed er daarom verstandig aan – indien de verhoudingen zich daarvoor leenden – zich niet te zeer te 'obligeren'.

22. Nationaal Archief (verder NA), Archief Nassause Domeinraad (verder ND), inv. 16575, Valerius van Camminga aan Willem Frederik, 15-25 maart 1647 uit Leeuwarden. Vee werd onder de Friese bestuurselite regelmatig als relatiegeschenk gebruikt. Zo werden tijdens een grietmanverkiezing in 1647 koeien onder de regenten uitgewisseld. Landesarchiv Anhalt Dessau (verder LAD), abteilung Oranienbaum (verder Oranienbaum), inv. A7b-103, Aantekeningen van Willem Frederik bij de grietmanbenoemingen. De planten voor Huygens in *De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)* III. J.A. Worp (ed.) (Den Haag 1914) 280.

23. Zie de bijdrage van Mario Damen in dit nummer. Davis, *The gift*, 36-55. F. Edelmayer, *Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich* (München 2002) 125-130. Een uitvoeriger analyse hiervan in Janssen, *Creaturen van de macht*, 207-215.

24. Vgl. deze problematiek bij Amalia van Solms en de geschenken die zij van de kardinalen Richelieu en Mazarin ontving. S. Groenveld, 'Frederik Hendrik en zijn entourage. Een politieke levensschets', in: P. van der Ploeg en Carola Vermeeren (eds.), *Vorstelijk verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia* (Zwolle en Den Haag 1997) 18-33, aldaar 29.

25. H.H. Rowen, *John de Witt. Grand pensionary of Holland, 1625-1672* (Princeton 1978) 154-169. Voor een overzicht van de problematiek zie Knevel, *Het Haagse bureau*, 146-147. Vgl. ook L. Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam 2005).

Ook Willem Frederik was zich van de consequenties van giftenaanvaarding goed bewust. De vorm waarin geschenken werden aangeboden en het tijdstip waarop dat gebeurde hield hij daarom scherp in de gaten. Natalie Davis heeft recentelijk beschreven hoezeer deze factoren in de ogen van tijdgenoten de verwachtingen en de betekenis bepaalden die aan giften moesten worden toegekend.²⁶ Zo vond de stadhouder al te grote cadeaus als dank voor specifieke ambten en gunsten weinig chique en zelfs oneervol. Vooral een geldelijke tegemoetkoming lag in dit verband gevoelig en kreeg de kwalificatie ‘corrupt’. Zo vertelde Alle van Burum aan de stadhouder dat Cornelis Haubois ‘een quaeden naem heeft [...] van corruptie’, omdat hij zich bereid had getoond zijn ambt met geld te kopen. Dergelijke ‘schurfte saecken’ waren niet uitzonderlijk. Hessel van Sminia meldde Willem Frederik dat ook zijn collega Albert Loo een ‘quaede reputatie [...] hadde en hoe corruptibel hij was, had van Aluva, Swartzemburch, Potter 5000 ontfangen’.²⁷ Een soortgelijk voorval noemt Luuc Kooijmans in zijn studie over de Amsterdamse burgemeester Johan Huydekoper. Deze voelde zich beledigd toen een kennis hem geld toezegde in het geval Huydekoper hem aan een functie kon helpen. ‘Ick moet bekennen’, schreef de burgemeester, ‘dat mijn noijdt ergerlijcker, noch schandaleuser saeck is voorgekomen [...] dat ick tegens eer en eedt mijn voordeel met het verkoopen van considerable ampten genootsaectt soude sijn te soecken, en gevolgelijck mijn goede naem en faem door soo een vuijl en ongeoorlooft gewin komen te besoedelen’.²⁸

Ook in dit geval lijkt het normenkader van de Nederlandse bestuurders deels overeen te komen met dat van Franse collega’s. Sharon Kettering heeft erop gewezen dat onder de Franse elite giften of geschenken als vorm van wederdienst alleen geaccepteerd waren indien ze voortkwamen uit een bestaande band die van onbepaalde duur was. Zodra een gift een eenmalig karakter had en bedoeld was voor een nauw omschreven wederdienst, kreeg het volgens Kettering een oneervolle, en dus corrupte associatie.²⁹ Bij de aanbidding van geschenken kreeg Willem Frederik inderdaad herhaaldelijk te horen dat het uitsluitend diende ‘ter continuatie’ van de goede relaties.³⁰ Er werd zo een

26. Davis, *The gift*, 36-55. Zie ook Neuschel, *Word of honor*, 72-74, 129-130 en 167-168.

27. *Gloria Parendi*, 132 en 336-339.

28. Kooijmans, *Vriendschap*, 144. Vgl. G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (Den Haag 1991) 373-386.

29. Sharon Kettering, ‘Gift-giving and patronage in early modern France’, in: *French History* 2 (1988) 131-151, aldaar 147-151. Vgl. Davis, *The gift*, 142-166; R. Huiskamp, ‘Tussen centrum en periferie. Giften en corruptie in de vroegmoderne politiek’, in: *Volkskundig bulletin* 21 (1995) 27-58, aldaar 32.

30. Bijvoorbeeld Tresoar, SA, inv. II, Constantijn Huygens aan Willem Frederik, 20 juli 1657 uit Den Haag; inv. 32, B. Gabbema aan Willem Frederik, 29 december 1663 uit Coevorden.

wezenlijk verschil gecreëerd tussen entamerende en continuerende – periodieke – giften.

In de praktijk was het onderscheid tussen beide natuurlijk subtiel en soms moeilijk waarneembaar. Zo is het de vraag tot welke categorie de cadeautjes behoorden die Willem Frederik tijdens de stadhouderlijke electie van 1640 ronddeelde in Groningen: ‘De onkosten bij de voorsschreven huyslyuden geschiedende sullen bij sijne Genaden betaelt worden’ staat bovenaan een lijstje namen van stemgerechtigde boeren die Willem Frederiks benoeming moesten ondersteunen.³¹ Toen zich tien jaar later een nieuwe stadhouderlijke electie voordeed, leek het Willem Frederik zelfs noodzakelijk de Groninger elite met meer substantiële geschenken te vereren. De stadhouder liet enkele eigenerfden eenvoudigweg weten hun ‘te betaalen de summa van twintich duysent guldens, als mij het stadholderschap sal opgedraghen wesen van d’Omlanden’. Hij rechtvaardigde deze opmerkelijk concreet toegelichte gift door haar als een noodzakelijk kwaad te presenteren, ‘omdat ick wel weet dat die eigenerfden niet kunnen geleit worden, als door eenige middelen’.³²

Waarschijnlijk realiseerde Willem Frederik zich echter dat deze verantwoording niet iedereen zou overtuigen. Hij verzocht de Ommelander heren daarom nadrukkelijk om de gratificaties strikt geheim te houden. De genoemde ‘enige middelen’ werden – wellicht uit oogpunt van discretie – bovendien in natura aangeboden. Het is niet onmogelijk dat verguld zilverwerk als tegemoetkoming zelfs enigszins gebruikelijk was geworden in Groninger kringen, want Lieuwe van Aitzema meldt hetzelfde geschenk bij Frederik Hendrik tien jaar eerder.³³ Deze overeenkomst in de vorm van de gift en het tijdstip van de uitwisseling laat zien hoe gecompliceerd het is de steekpenning, het relatiegeschenk en de financiële verrekening in het vroegmoderne sociale verkeer in eenduidige categorieën in te delen.³⁴

31. КНА, Willem Frederik, VI-5, Stukken betreffende het stadhouderschap van Groningen, 1640. Overigens deed ook de tegenkandidaat Frederik Hendrik zijn best de Groningers in de watten te leggen. Zo werden verschillende notabelen ‘getracteert met brandewijn ende spaensche wijn, ende seer instantelijck aengehouden om haer stemmen te becoomen voor Sijn Hoocheit’. Frederik Hendriks benoeming in het gewest was volgens ingewijden dan ook het resultaat van ‘indirecte ende gansch onbillicke proceduren’. Vegelin schreef jaren later: ‘Wat voor corruptien en intrigues doenmaels omme gegaen, en hoe de groeniger heren sich met gelt hebben laeten omkopen is all de werelt bekend’. Tresoar, Archief Eysinga-Vegelin van Claerbergen (verder Eysinga), inv. 485, Fragment beschrijving door Philip Ernst Vegelin van het leven van stadhouder Willem Frederik en zijn gezin, 1642-1672; КНА, Willem Frederik, VI-5, Henricus Othorrides (?) aan J.W. Sohn, 25 juli-4 augustus 1640 uit Groningen; Reinier Casembroot aan Willem Frederik, 2-12 oktober 1640 uit Den Haag.

32. Groninger archieven (verder GA), Archief Borg Farmsum (verder Farmsum), inv. 1019, Willem Frederik aan onbekenden, 7-17 november 1650 uit Den Haag.

De ambigue status van giften bleek ook uit een soortgelijke, maar minder kostbare onderneming in Groningen elf jaar later. Vegelin kreeg in 1661 de opdracht allerhande 'vereeringen' in de Ommelanden te distribueren in de hoop daarmee de toezegging voor een akte van survivance voor Hendrik Casimir II te bespoedigen.³⁵ Met behulp van vaten wijn en andere traktaties benaderde de secretaris in verschillende herbergen de Groninger notabelen. Ook in dit geval hechtte de stadhouder eraan de gratificaties 'om redenen secreet te houden'.³⁶ Deze verhullende voorzorgsmaatregelen bevestigen in zekere zin Ketterings hypothese dat entamerende giften of diensten die een specifiek doel moesten bewerkstelligen als bedenkelijk konden worden beschouwd. Eenzelfde drang naar geheimhouding treffen we namelijk aan bij de contracten die Willem Frederik in de jaren vijftig afsloot met Friese en Groningse regenten. Daarin werd letterlijk vastgelegd dat de stadhouder de heren aan bepaalde ambten zou helpen in ruil voor hun welomschreven politieke steun. In een aparte clausule kwamen beide partijen overeen 'sulcks tot ewigen tijden secreet te houden'.³⁷ De mate waarin de stadhouder bepaalde vormen van relatiebeheer geheim wenste te houden, kan zo helpen de grenzen te bepalen waarbinnen in ieder geval Willem Frederik zelf meende zijn patronage als stadhouder te moeten plaatsen.

Publieke en private sferen

Deze problematiek van goede en slechte patronage kreeg bij Willem Frederik ten slotte een dimensie die in studies van Natalie Davis, Sharon Kettering en anderen nog weinig aandacht heeft gekregen. Het ging in dit geval om de spe-

33. 'Soo heeft men notable sommen moeten spenderen', schreef secretaris Philip Ernst Vegelin nadien in zijn autobiografie, 'en expres de Hoffmeester Wiedefelt mede naer Groeningen gesonden [omdat] men de heeren Sijndici vande stad en ommelanden silvere vergulden lampetten moest vereeren, item aen den praesident vande ommelanden en secretaris van de stad en landen'. Tresoar, Eysinga, inv. 485, Fragment beschrijving door Philip Ernst Vegelin van het leven van stadhouder Willem Frederik en zijn gezin, 1642-1672. L. van Aitzema, *Saken van staet en oorlogh, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden* II (Den Haag 1669) 708. Vgl. J. Roelevink, 'Lobby bij de Staten-Generaal in de vroege zeventiende eeuw', in: *Jaarboek Die Haghe* (1990) 153-167, aldaar 154.

34. Zie daarvoor ook het artikel van Mario Damen elders in dit nummer.

35. Tresoar, Eysinga, inv. 477, Willem Frederik aan Philip Ernst Vegelin, 18-28 juni 1661 uit Turnhout.

36. Tresoar, Eysinga, inv. 485, Fragment beschrijving door Philip Ernst Vegelin van het leven van stadhouder Willem Frederik en zijn gezin, 1642-1672.

37. GA, Farmsum, inv.1019, Contract tussen Willem Frederik en Osebrand Jan Rengers, 19-29 februari 1660; KHA, Willem Frederik, inv. VI-5, Contracten tussen Willem Frederik en Friese regenten, verschillende jaren.

cifieke sociale sfeer waarbinnen deze contacten tot stand waren gekomen. In zekere zin creëerde de staatsinrichting van de Republiek namelijk twee afzonderlijke institutionele omgevingen of sferen waarin Willem Frederik zich als patroon kon manifesteren: een ambtelijke of publieke sfeer als stadhouder en een huishoudelijke of private omgeving als graaf van Nassau. Willem Frederik verenigde in zijn persoon met andere woorden zowel een hoedanigheid van familiehoofd binnen zijn Huis als een hoedanigheid van ambtenaar van de Friese, Groningse en Drentse Staten. Zoals we hebben gezien was Willem Frederik in deze laatste functie in staat op basis van zijn bevoegdheid bestuurlijke en militaire ambten te vergeven een zekere clientèle op te bouwen. Formele bevoegdheden maakten deze ‘publieke’ patronage dus mogelijk maar konden haar tegelijkertijd beperken. In zijn rol van graaf van Nassau had Willem Frederik echter eveneens mogelijkheden tot cliëntelisme en relatiebeheer, bijvoorbeeld in zijn hofhouding en grafelijke domeinen. Deze ‘private’ patronage werd niet door bestuurlijke beperkingen begrensd. Doordat de randvoorwaarden van de patronage met andere woorden uiteenliepen, kon Willem Frederik zich in beide circuits verschillende rollen toe-eigenen en zich uiteenlopende handelingen als patroon permitteren.

In studies van buitenlandse historici is een dergelijk onderscheid in ambtelijke of publieke en huishoudelijke of private omgevingen waarin patronage was gelegen meestal niet gemaakt.³⁸ Weliswaar werden ook aan monarchale vroegmoderne hoven landsbestuur en vorstelijke huishouding in formele zin van elkaar onderscheiden. Maar in de praktijk leek hun onderlinge verhouding zich aan een koninklijk hof anders te ontwikkelen. Zo konden functies uit beide omgevingen aan sommige hoven zelfs in dezelfde personen of families verenigd worden. Een discrepantie tussen ‘publieke’ en ‘private’ patronage lijkt er in dat geval niet of nauwelijks te zijn geweest. Maar het staatsbestel van de Republiek vormde op deze regel een belangrijke uitzondering omdat soevereiniteit en stadhouderschap hier niet samenvielen. Het gevolg daarvan was dat de staatsinrichting veel nadrukkelijker dan elders in Europa twee sferen deed ontstaan waarin de stadhouders zich als patroon konden profileren. De vraag naar de aanvaardbaarheid van bepaalde vormen van relatiebeheer, was

38. Bijvoorbeeld Davis, *The gift; Kettering, Patrons, brokers, and clients*. Vgl. Asch, ‘Introduction’, 11-16; J. Duindam, *Vienna and Versailles. The courts of Europe’s dynastic rivals* (Cambridge 2003) 3-14; Johnston, ‘The search for definitions’, 324-331; J.T. Noonan, *Bribes* (Berkeley 1984) 334-391; Levy Peck, *Court patronage and corruption*, 161; J. Weintraub, ‘The theory and politics of the public/private distinction’, in: idem en K. Kumar (eds.), *Public and private in thought and practice. Perspectives on a grand dichotomy* (Chicago 1997) 1-42, aldaar 4-5. Zie voor publieke en private sferen in de Republiek: A.K. Wheelock en A. Seeff (eds.), *The public and private in Dutch culture of the golden age* (New York 2000); A. Schuurman en P. Spierenburg (eds.), *Private domain, public inquiry. Families and life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the present* (Hilversum 1996).

daarmee wel degelijk afhankelijk van de publieke of private sfeer waarin deze gesitueerd waren.

Het voorbeeld van Willem Frederik brengt de praktische implicaties van deze onderscheiden sferen scherp aan het licht. Zo werden cliënten in beide circuits op basis van zeer uiteenlopende selectiecriteria gerekruteerd. Terwijl Willem Frederik in zijn rol van stadhouder nadrukkelijk calvinistische uniformiteit binnen zijn clientèle nastreefde, kenmerkte zijn clientèle in de private sfeer van de hofhouding zich juist door godsdienstige diversiteit.³⁹ Regelgeving in de Republiek bepaalde immers dat uitsluitend lidmaten of regelmatige bezoekers van de publieke kerk overheidsambten mochten bekleden, maar de grafelijke hofhouding werd niet tot deze publieke ambtsomgeving gerekend. Als stadhouder associeerde Willem Frederik een deugdelijk openbaar bestuur bovendien in sterke mate met eendrachtig optreden, zoals het concordia-ideaal ook uit de wapenspreuk van de Generaliteit sprak.⁴⁰ Die politieke eenheid was volgens Willem Frederik gebaat bij godsdienstige uniformiteit, zodat religieuze sentimenten het openbaar bestuur niet konden ontwrichten. Een eenduidig, gereformeerd karakter was daarom voor zijn ambtelijke netwerk als stadhouder vanzelfsprekend.

Maar blijkbaar achtte Willem Frederik een dergelijke exclusiviteit niet in iedere sociale sfeer, zoals in die van zijn eigen hofhouding, noodzakelijk. Voor de graaf was de rol die hij in een bepaalde omgeving vervulde blijkbaar bepalend voor de relevantie die hij aan godsdienstige achtergronden toekende. Ook in andere opzichten contrasteerde de samenstelling van zijn publieke en private netwerken overigens aanzienlijk. Willem Frederik rekruteerde zijn hofpersoneel bijvoorbeeld nauwelijks uit de gewesten waar hij als stadhouder dienst deed. Op die manier hield hij huishouden en openbaar bestuur niet alleen formeel, maar ook in de praktijk in belangrijke mate gescheiden.⁴¹ Misschien is het daarom nauwkeuriger om ervan uit te gaan dat niet deze patronagesferen als zodanig, maar de patronagerollen die Willem Frederik binnen die sferen voor zichzelf passend vond, het onderscheid tussen publiek en private relatiebeheer bepaalden.

39. Zie voor de relatie tussen religieuze diversiteit en publieke en private sferen tevens: W. Frijhoff, 'Dimensions de la coexistence confessionnelle', in: C. Berkvens-Stevelinck, J. Israel en G.H.M. Posthumus Meyes (eds.), *The emergence of tolerance in the Dutch Republic* (Leiden, New York en Keulen 1997) 228-237; B. Kaplan, 'Fictions of privacy: house chapels and the spatial accommodation of religious dissent in early modern Europe', in: *American historical review* 107 (2002) 1030-1064; J. Pollmann, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius 1565-1641* (Amsterdam 2000).

40. Vgl. Price, *Holland and the Dutch Republic*, 270-271.

41. G.H. Janssen, 'Leven als een graaf. Het hof van Willem Frederik als particuliere onderneming', in: *De Zeventiende eeuw* 20 (2004) 15-26.

Inderdaad meende Willem Frederik dat zijn patronagerol als hoog edelman aan geheel andere normen moest worden getoetst dan zijn positie als stadhouder. Deze discrepantie werd onder andere zichtbaar tijdens het uitwisselen van geschenken. Zoals we hebben gezien kon uit zijn optredens in Groningen worden afgeleid dat luxe goederen zoals zilverwerk als ongepast werden beschouwd om bestuurlijke relaties te onderhouden. Maar opvallend genoeg was in Willem Frederiks hofomgeving de uitwisseling daarvan juist weer zeer gebruikelijk. Zo ontving de graaf in alle openbaarheid diamanten sieraden van hovelingen en verwanten. In 1643 schonk prins Willem II hem spontaan een kostbare ring die volgens Willem Frederik moest worden beschouwd als bevestiging van zijn nauwe betrekkingen met de Oranjes. Hij had zich daarom voorgenomen de ring ‘all mijn leven [te] bewaren tot een gedachtenis van sijn goede genegentheit mijnwaertz, daer ick in hoop dat hij sal alletijt continueren’.⁴² Eenzelfde erkenning ontving Willem Frederik enige jaren later van de Engelse koning Karel II die hem eveneens een diamanten ring schonk. Dergelijke luxe goederen werden in de hoogadellijke hofsfeer blijkbaar niet als bedenkelijk of als oneervol ervaren. Ook zelf deelde Willem Frederik aan het Oranjarahof in Den Haag regelmatig kostbare geschenken zoals sieraden of schilderijen uit. Tijdens Willem Frederiks huwelijksfeest in 1652 werden gasten zelfs getrakteerd op edelstenen, parels en juwelen. Het grafelijke personeel kreeg bij die gelegenheid zilverwerk. In het kader van de huwelijksverbintenis moest aan dit zilver waarschijnlijk een andere betekenis worden toegekend dan in het geval van de Groninger lampetkannen. Dat wilde niet noodzakelijk zeggen dat de verwachting van wederkerigheid bij de huwelijksgeschenken geen rol speelde, maar misschien wel dat in de hoogadellijke sfeer van het huwelijk deze reciprociteit het publieke domein niet aantastte.⁴³

De regelmatige uitwisseling van dure cadeaus was aan het hof zelfs zozeer een sociale verplichting en een ongeschreven ‘arbeidsvoorwaarde’, dat Willem Frederiks eigen hovelingen er openlijk aanspraak op maakten. Wellicht dienden ze in die gevallen ook ter verrekening van gemaakte onkosten. Zo kon het gebeuren dat hovelingen soms meer gratificaties van hun patroon verwachten dan hij hun kon of wilde bieden. Secretaris Vegelin meende bijvoorbeeld in 1657 dat Willem Frederik zijn verplichtingen tegenover hem verwaarloosde. Nauwkeurig somde hij op met welke geschenken Willem Frederik de diensten

42. *Gloria Parenti*, 36.

43. KHA, Willem Frederik, inv. 11-24, Lijst van geschenken door Willem Frederik besteld, 1652; LAD, Oranienbaum, inv. A7b-134, specificatie van juwelen in bezit van Willem Frederik, 1647. Over schilderijen als relatiegeschenk: G.H. Janssen, ‘De kunst van het kopiëren. Opdrachten van stadhouder Willem Frederik van Nassau aan Pieter Nason’, in: *Jaarboek Oranje-Nassau Museum* (2001) 36-47. Vgl. Davis, *The gift*, 23-35; Edelmayer, *Söldner und Pensionäre*, 125-130.

van andere vertrouwelingen had verrekend: 'de heer baron van Hohenvelt heeft vereeringe ontfangen vande beste paarden uyt de princestall voor sijn moeyte, de heer Tap heeft mede tot erkentnis van sijn gedane diensten een vereeringe ontfangen van 100 RR, en alhoewel ick over de duysent mylen weeghs in dit werck gereist hebbe, geduyrende den tijd van 10 jaren, soo hebbe mijn recompens noch te verwachten'.⁴⁴ Het waren kortom niet Willem Frederiks relatiegeschenken als zodanig die Vegelin bekritiseerde, maar de selectieve wijze waarop de heer deze in zijn hofomgeving verdeelde. Terwijl het aanspraak maken op regelmatige giften en geschenken in het publieke, ambtelijke circuit bepaald ongebruikelijk en bedenkelijk was, kon Willem Frederik zich als hoog edelman de onthouding daarvan juist niet permitteren. We zien het verschil tussen publieke en private patronage zo duidelijk weerspiegeld in de gedifferentieerde patronagenormen die Willem Frederik in zijn onderscheiden rollen hanteerde.

Dit onderscheid in publieke en private rolpatronen lijkt op het eerste gezicht weinig aanknopingspunten te bieden bij de modellen van bijvoorbeeld George Duby en Philippe Ariès over soortgelijke publiek-privaat begrenzungen in de vroegmoderne tijd. Zo lijkt een opkomend bewustzijn van intimiteit of *privacy* in het voorbeeld van Willem Frederik niet van wezenlijke betekenis te zijn geweest. Anders dan in veel theoretische modellen waren ruimtelijke scheidingen evenmin relevant voor het onderscheid tussen dit type publieke en private patronagesferen.⁴⁵ De representanten van beide netwerken kwamen elkaar immers voortdurend in het hofcomplex in Leeuwarden tegen – dat formeel zelfs een 'publiek' bezit van de Staten was. Alle betrokkenen maakten met andere woorden gebruik van dezelfde fysieke ruimte. Het waren slechts de voorwaarden waarop hun patroon-cliënt relaties waren gebaseerd die de discrepantie tussen publieke en private sferen bepaalden, los van de vraag waar deze zich ruimtelijk bevonden. De aard van de sociale omgeving viel daarom alleen te destilleren uit de verschillende rollen die Willem Frederik en andere betrokkenen daarbinnen voor zichzelf passend vonden.

Een bevestiging van die indruk kan ten slotte gevonden worden in Willem Frederiks hulpverlening tijdens juridische procedures bij het Hof van Friesland. Als stadhouder kon hij de samenstelling van dit hoogste rechtsorgaan

44. Tresoar, Eysinga, inv. 485, Fragment beschrijving door Philip Ernst Vegelin van het leven van stadhouder Willem Frederik en zijn gezin, 1642-1672.

45. Vgl. Ph. Ariès, G. Duby en R. Chartier (eds.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven III. Van de renaissance tot de verlichting* (vert: Amsterdam 1989); J. Habermas, *The structural transformation of the public sphere. An inquiry into a category of bourgeois society* (vert: Cambridge 1989); Kaplan, 'Fictions of privacy', 1030-1064.

van het gewest verregaand beïnvloeden.⁴⁶ De raadsheren die daarin namens het Friese stedenkwartier zitting hadden, werden bijvoorbeeld altijd op zijn aanbeveling benoemd. Bij de leden uit de overige drie kwartieren was dat soms ook wel het geval, zoals Vegelins opmerking van 1653 illustreert: ‘hebben de vijf grietsluyden [...] een acte aan Sijn Furtslijcke Genade behandigt, dat den eersten raadtheerplaetse inde Sevenwolden wederom bij Sijn Furstlijck Genade zoude vergeven worden’.⁴⁷ In zijn dagboeken schreef Willem Frederik daarom herhaaldelijk dat hij raadsheren had ‘gemaect’. De betrokkenen leken die omschrijving zelf te bevestigen. ‘Ockinga bedanckte mij, dat hij was raetsheer geworden’, noteerde de stadhouder in 1645 in zijn dagboek, terwijl het jaar daarop Henningh Andreae meende dat hij dankzij Willem Frederiks bemiddeling ‘raetsheer was geworden’.⁴⁸

De lijnen tussen de stadhouder en het Hof waren daarmee kort. Niet zelden kreeg Willem Frederik van regenten en hovelingen het verzoek ‘een recommandatie’ te sturen aan de raadsheren zodat hun zaak ‘soo haest mogelijk’ of zelfs ‘favourable’ zou worden afgehandeld.⁴⁹ Opvallend genoeg maakte de stadhouder van zijn mogelijke invloed aan het Hof echter selectief gebruik. Zo ontving Homme Camstra in 1647 nul op zijn rekest. Hij was daarover bepaald verontwaardigd. ‘Hommo Camstra liet mij seggen’, schreef Willem Frederik, ‘hij woude niet meer bij mij eeten, ick maeckte hem de soppen all te vett; hij iss op mij quaet, dat hij het process verloren heeft’.⁵⁰ Toch betekende Willem Frederiks weigering niet dat hij een inmenging in civiele of strafrechtelijke procedures als zodanig onbetamelijk vond. Integendeel, cliënten uit zijn hofentourage konden wel met succes een beroep doen op hun patroon. Voor zijn financieel adviseur Reinier Casembroot was de graaf bijvoorbeeld graag bereid de raadsheren informeel te benaderen zodat diens

46. Over de wijze van benoeming van raadsheren: O. Vries e.a. (eds.), *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportretten van de raadsheren van het Hof van Friesland 1499-1811* (Hilversum en Leeuwarden 1999) 124. Een andere benoemingswijze bij C.J. Guibal, *Democratie en oligarchie in Friesland tijdens de Republiek* (Assen 1934) 26 en A.H. Huussen, *Veroordeeld in Friesland. Criminaliteitsbestrijding in de eeuw der Verlichting* (Leeuwarden 1994) 13-16. Formeel was de stadhouder ook zelf lid van het Hof. In de praktijk was hij waarschijnlijk alleen actief betrokken bij de beraadslagingen in zaken van klein revies. Vgl. Tresoar, SA, inv. 34, Stukken betreffende het hof, 1643-1662.

47. Tresoar, Eysinga, inv. 485.

48. KHA, Willem Frederik, inv. VIII, 3-1, Aantekeningen II-21 februari 1653 en 23 augustus-2 september 1656; Visser, *Gloria Parendi*, 100-101, 103, 110-111, 217, 363, 606. Vgl. J. Sickinga, *Het Hof van Friesland gedurende de zeventiende eeuw* (Leiden 1856) 205-207 en 209; Vries, *De Heeren van den Raede*, 293-297.

49. KHA, Willem Frederik, inv. VII, C-191, Johannes Knijff aan Willem Frederik, 18 oktober 1661 uit Alkmaar; Tresoar, SA, inv. 31, Willem Frederik aan het hof van Friesland, 10 oktober 1655 z.p.; *Gloria Parendi*, 327, 362 en 366.

50. *Gloria Parendi*, 327 en 366.

'hangende saecke tot erwenschten uytgang mochte bevonden ende gebracht worden'. Ook pikeur Jan Michels kon tijdens zijn proces op zijn heer rekenen. De raadsheren Joachim Andreae en Matthias Vierssen ontvingen in 1642 de opdracht de zaak-Michels 'wel overwogen', maar vooral 'opt spoedigste ende favourabelste' te beslissen. Willem Frederik rechtvaardigde zijn verzoek door te verwijzen naar 'de langhdurighe diensten' die Michels 'aen ons huys [heeft] gedaen'. Niet lang daarna kon Andreae de stadhouder mededelen dat inderdaad aan het diens verzoek gehoor was gegeven.⁵¹

Willem Frederiks selectieve dienstverlening was niet willekeurig. Patronage in verschillende circuits had tot gevolg dat ook verantwoordelijkheden tegenover cliënten uiteenliepen. Zijn clientèle aan het hof kon meer en vaker aanspraak maken op sociale protectie of bijzondere inkomsten dan hun collega's in de ambtelijke, publieke sfeer. Het was dus niet de rechterlijke instelling of de aard van de daar behandelde zaak, maar de rol die Willem Frederik als patroon passend vond, die bepaalde wanneer hij de bescherming bood die van hem werd gevraagd. Daarmee illustreren zijn ingrepen bij het Hof van Friesland niet alleen het door hem gemaakte onderscheid in patronagerollen, maar ook de mate waarin de omgeving dat onderscheid herkende. Tekenend was de reactie van Andreae die Willem Frederiks verzoeken zonder protest accepteerde. De raadsheren waren blijkbaar bereid de rechtsgang aan het Hof te laten beïnvloeden door de mate waarin betrokkenen een beroep konden doen op een patroon.

Conclusie

In de Republiek was reciprociteit een basiskenmerk van vrijwel alle sociale contacten. Ook het openbare bestuur werd gekenmerkt door ongeschreven regels van dienst en wederdienst en familiale exclusiviteit. Patronage was in deze omgeving de meest geëigende vorm van rekrutering van overheidsfuncties en daarmee een vanzelfsprekend aspect van het politieke bedrijf. Toch werden niet alle vormen van wederzijdse dienstverlening als acceptabel beschouwd. In dit artikel is onderzocht welke ongeschreven codes dergelijk sociaal verkeer stuurden, en aan welk normenkader patroon-cliëntrelaties destijds werden getoetst. Daarbij is betoogd dat de grenzen van reciprociteit samenhangen met het doel dat ermee werd beoogd en met de vorm waarin ze

51. Tresoar, SA, inv. 30, Willem Frederik aan het Hof van Friesland, 4 juli 1642 z.p. en 28 juni – 8 juli 1642 uit het leger; Joachim Andreae aan Willem Frederik, 4 augustus 1642 uit Leeuwarden; Matthias Vierssen aan Willem Frederik, 25 juli 1642 uit Leeuwarden; КНА, Willem Frederik, inv. v11, C-115, Reinier Casembroot aan Willem Frederik, 11 september 1642 uit Den Haag.

werd geuit. Aan de hand van het voorbeeld van stadhouder Willem Frederik wordt duidelijk dat patronage een geaccepteerd instrument was wanneer het eenheid en stabiliteit in het openbare bestuur kon garanderen, terwijl geschenken alleen mochten dienen om bestaande relaties te onderhouden. Zijn casus laat ten slotte zien dat ook de omgeving waarin de uitwisseling van deze diensten en geschenken plaatshad, bepalend was voor de normen die erop van toepassing waren. Het staatsbestel van de Republiek zorgde er namelijk voor dat Willem Frederik binnen verschillende sferen uiteenlopende rollen als patroon kon aannemen. Als gevolg hiervan was ook de perceptie van corrupt gedrag onlosmakelijk verbonden met de grenzen van deze publieke en private sferen in de zeventiende-eeuwse Republiek.

Over de auteur

Geert H. Janssen (1977) studeerde geschiedenis in Groningen en promoveerde in Leiden (2005). Momenteel is hij als nwo Talentfellow verbonden aan het Modern European History Research Centre van de Universiteit van Oxford. Hij publiceerde eerder *Het stokje van Oldenbarnevelt* (Verloren 2001) en *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam University Press 2005).

E-mail: geert.janssen@history.ox.ac.uk